

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Gondolatok a női különjogokról*

A Makó monográfia IV. kötetének¹ előkészületi munkái közben keresett meg Blazovich László azzal a kéréssel, elkészíteném - e Makó reformkori társadalmának bemutatását. Miután a szentesi úriszéki joggyakorlatot vizsgáltam ugyanebben a korban, örömmel tettem eleget a kérésnek. Közel húsz év távlatából még mindig sok meg nem írt, igen értékes forrás fekszik a Makói Levéltár polcain, amelyek részben feltárássra, részben megírásra szorulnak.

Későbbi levéltári kutatásaim során, a Csanád megyei törvényszék iratait olvasva ráakadtam báró Perényi Borbála végrendeletére, amelyben többek között ez olvasható: „*Dotalitiumban Istenben megboldogult uram hagyott ezer Rforintokat, melyeket még életében említett boldogult uramtól kikértem, hogy leányaimnak hagyhassam [...]*”²

A levéltári kutatások során fellelt anyagok, a mindennapok jegyzőkönyveiben éppen úgy, mint az úriszékek vagy a megyei törvényszék, a sedria iratanyagaiban rögzített, a nőket megillető jogoknak az elemzése adta az ötletet, hogy e jelenlegi tanulmány keretei között, a nőket megillető különjogokról írjak.

A rendi kor magánjogi viszonyairól napjainkban is az az általános felfogás, hogy a férfiakat tekintették főszerezőnek, így az ingatlan jószág tulajdonosa elsődlegesen a férfi, a férj lehetett. A család érdekeit védendő a férjnek, az apának volt perjogi képessége, s mindennek köszönhetően kialakult az az általános vélemény, hogy a rendi társadalom jogviszonyaiban a nőknek alárendelt szerep jutott. Ezt az általánosan elfogadott tételt szükségyszerű, megfelelő módon árnyalni, mert nemcsak a nemesi rend keretei között, de a polgároknál, sőt a jobbágy-paraszság körében is a nőket, a leányokat meghatározott jogok illették. A korabeli,³ sőt az ezekre támaszkodó mai szakirodalmi munkák,⁴ összefoglalóan női különjogoknak nevezik ezeket a jogintézményeket. E jogok mindegyiké-

* A tanulmány elkészítését az OTKA K81512 kutatási program támogatta.

¹ BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Makó története a kezdetektől 1849-ig*. Makó, 1993.

² Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Szeged Csanád megyei törvényszék iratai IV.B. 266.d

³ CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások. II.* Pest, 1822. 201–254. pp.; SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény. I-II.* 1823.; FRANK IGNÁCZ: *A közigság törvénye Magyarhonban. I.* Buda, 1845. 493–495. és 519–538. pp.; Nánásy Beniamin: *A magyar polgárnak törvény szerént való rendes örökösse*. Pest, 1799.

⁴ MEZEY BARNÁ: (szerk.) *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris, 2007.; BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs, HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, JATEPress, 2001.; HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A női különjogok érvényesülése a szentesi úriszék joggyakorlatában (1836-1846)*. Szeged, 1987., Acta Jur. et Pol. Tom. XXXIII. Fasc. 8.

nek megvan a maga történeti alapja, ugyanakkor e jogok vezettek el ahhoz, hogy a nőt is megillette a tulajdonjog, nemcsak az ingó, hanem az ingatlan vagyontárgyak fölélt is. Ahhoz, hogy ez érthető legyen, végrendeleteket, hagyatéki leltárakat, öröklési perek jegyzőkönyveit kell vizsgálat tárgyává tenni.

Mindenekelőtt vizsgáljunk meg néhány főnemesi iratot. Zrínyi Miklós végrendeletében az alábbiak szerint rendelkezik felesége vagyónáról.

„Ezen előrebocsátott hagyományozások után mindenekelőtt szeretett feleségünkre, a grófnéra, Löbl Mária Zsófia bárónőre kell gondolnunk, akinek házasságnak megkötésekor Bécsben 1652. április30-án a mi és más, akkor ott jelen lévő urak aláírásával és pecsétjével megerősített szerződés erejénél fogva, az ausztriai főhercegség szokása szerint, huszonötezer forint jegyajándék adására köteleztük magunkat. A házassági szerződésbe beleegyezett egyetlen kedves testvérünk, Zrínyi Péter gróf úr is, a szerződést maga testvér urunk is saját kezűleg aláírta és pecsétjével megerősítette. A kötelezettség nagyobb biztonsága okából átadtuk feleségünknek és nevére írtuk Újudvart három kerülettel, és ugyanezen Újudvar minden más tartozékával együtt, hogy feleségünk és maradékai és utódai, valamint ezek mindkét nembeli örökösei bírják. [...] Feleségünk örökségéből tizenhatezer forint készpénzt hozott magával házunkhoz, és mi azt különféle szükségletekre költöttük. Lelkiismeretünkben kötelezve vagyunk arra, hogy ezt megadjuk és visszafizessük neki. [...] Ha pedig ő más házasságot köt [...] ebben az esetben akarjuk és rendeljük, hogy fizetessék kedves feleségünknek ötvenezer rhénes forint [...]”⁵

A végrendeletben Zrínyi több, a feleségét illető jogról tett említést: így a házasságkötéskor felesége számára ígért 25000 forint jegyajándékról és a felesége által a házasságba hozott 16000 forint hozományról. Mindkét női különjog alapvető sajátossága is kiolvasható e rövid feljegyzésből. A jegyajándékot bárki adhatta a menyasszonynak, illetve a feleségnek, és ez elsődlegesen ingóságokból állt. A nő tulajdonát képezte és szabadon rendelkezhetett róla. Werbőczy megfogalmazása szerint „Jegyajándéknak pedig mindazokat az ingó javakat nevezzük, melyeket a férj vagy szülők, vagy az atyafiak, vagy bárki más, a menyekző vagy eljegyzés avagy kézfogás szertartásának idején adnak a nőnek.” (HK.I.93. 1.§) A főnemesi illetve nagybirtokos nemesi családoknál gyakran olvasható, hogy a család szokása, vagy ahogy Zrínyi írta „a főhercegség szokása szerint” határozták meg a jegyajándék nagyságát.

A hozományt a férjen kívül bárki más adhatta, elsődleges célja volt a házasság anyagi terheinek a megkönnyítése, Czövek István szavaival „az a férjnek könnyebbségére szolgál, a házasság terheinek könnyebben lehető elhordozására és elviselésére.”⁶ A nő tulajdonát képezte, azonban a házasság alatt a férj szabadon rendelkezhetett ezzel, hiszen így szolgálta a házasság anyagi terheinek az elviselését. A hozományt ezt a természetét híven igazolják a nemes nők által írt végrendeletek egyes pontjai, amelyek arról tudósítanak, hogy férjük, a feleség hozományának a felhasználásával gyarapította a vagyont, vagy ami sokkal gyakoribb volt, a nemesi ősi birtokot terhelő kötelezettségeket, a feleség hozományával igyekeztek csökkenteni. Így írt erről Kun Terézia: „Én, Kun Terézia megismervén azt, hogy [...] kedves férjem jószágának nagyobb része még

⁵ CSIFFÁRY GABRIELLA: *Testamentum. Magyar végrendeletek gyűjteménye*. Budapest, Vince Kiadó, 2006. Zrínyi Miklós 1662-ben írt végrendelete. 81–82. pp.

⁶ CZÖVEK: II. 239. p; FRANK: 683. p.

éltében adósságokban elfoglaltatott ezenkívül a meghagyott jószágára tetemes és csak in Capitali negyvennégy ezer forint adósságai maradtanak, nékem pedig az Orosi, Nyírjesi, Harangi jószágát említett férjem azon tízezer forintokba kötötte, melyben az Erdélyországi KisKendi jószágomat elzálogosítván azon summát a maga hasznára fordította.”⁷ Hasonlóképpen említették a Kállay fiú örökösök édesanyjuk hozományának sorsát is: „Megismervén azt, hogy édes asszonyunk anyánk tízezer vonás forintja csupán fiu ágat illető jószágokban vagyon contractus szerint néhai atyánktól investialva, mely ma Susanna, Rossalia és Borbála kedves [...] nénémet illeti.”⁸

E példák azt bizonyítják, hogy a nők tulajdonát képező jegyajándéknak és a hozománynak elsődlegesen az értékét tartották számon, s ha özvegyen maradtak nekik vagy örökösöknek, nem természetben, hanem értékében adták vissza mindazt, amit a házasságba hoztak.

Werbőczy a jegyajándék mellett a hozományról valójában nem tesz külön említést. Czövek István a 17–18. század joggyakorlatát ismerve jobban eligazítja az olvasót a nőket megillető jogok világában. Legtágabb értelemben minden dolgot, amit a feleség a házasságba vitt, hozománynak tekintett „akár ősi javak legyenek azok, akár szerzemények, akár ingók, akár ingatlanok.”⁹ Szűkebb értelemben csak a feleség ingó jószágait tekintette hozománynak, melyektől megkülönböztette a feleség tulajdonában lévő ingatlan jószágot: „kirekesztvén a birtokosi jussokat, a mellyeket feleségi jószágoknak (bona uxorea) vagy a feleség örökösire nézve anyai jószágoknak (bona materna) neveznek.” Azonban Czövek még az ingók között is különbséget tett azon az alapon, hogy az eljegyzés alkalmával kapta-e azt a menyasszony, mert akkor az képezte a jegyajándékot (Res paraphernales), amelyet viszont már a menyegző alkalmával kapott a feleség, azt tekintette hozománynak, azaz allaturának.¹⁰

Minderre jó példaként szolgál Perényi Borbála, aki 1780-ban kelt végrendeletében a következőket írta: „Tettes Ns Mármaros vmegyében lévő, ugy az anyai ősi jószágom, mely az oda való conscriptioból kitetszik mind a két ágat illetvén, az fiaim, leányom és unokáim osszák egyiránt magok között; nem különben Tettes Ns Ung vmegyében lévő Köbléri, Andrassóczi, Gejőczi és Szerenyi telkeimmel, melyek részszerint örökim, részszerint aquisitumim, ugy Dobosi portiommal, mely ismét részszerint örököm, részszerint aquisitumom, [...] És Gulácsi zálogos egy-egy telkeimmel mind a leány ágon lévő gyermekeim osztozzanak.”¹¹

A nemesi jogban a nőket megillető vagyon biztosításának egy másik jellegzetességére is utalni kell. Mivel a rendelkezési jog, különösen a hozomány vonatkozásában a férjet illette, s bár az felélhető volt, mégis igyekeztek biztosítani megélhetésüket akkor is, ha feleségük özvegyen maradt volna. Erre az esetre alakult ki a főnemesi körökben az a gyakorlat, hogy a férj, a feleségnek visszajáró hozomány, a házasságkötéskor ígért hit-

⁷ Csongrád Megyei Levéltár Csanád megyei főtörvényszéki iratok IV. B 266.d

⁸ Csongrád Megyei Levéltár IV.B.157.a 16/III/1855. (1788. évi osztálylevél)

⁹ CZÖVEK: II. 238. p.

¹⁰ FRANK: I. 685. p. „Más tekintet alatt állanak a feleség ingatlan javai; rendszerint ugyan ezeket is a férj kormányozza, és jövedelmeit húzza; de az asszony másképpen is intézkedhetne, és minden esetre a jószág sajátja marad, sőt ha birtok felett kérdés támadna, erre nézve is csak azt mondani lehet, hogy az asszony bírja, nem a férje.”

¹¹ CSML Szeged Csanád megyei törvényszék iratai, IV. B 266.d

bér vagy az eljegyzés alkalmával adott ingó jószágok kifizetésének biztosítékeként saját ingatlanait kötötte le. Pontosabban, mindaddig, amíg az örökösök ki nem adták a hagyatékából az özvegy nőnek járó hozománynak, hitbérnek legalább a pénzbeli értékét, addig az özvegy feleség benne maradhatott elhunyt férje birtokában, illetve abban az ingatlan jószágban, amelyet ezzel megterhelt a férj. „A kötelezettség nagyobb biztonsága okából átadtuk feleségünknek és nevére írttuk Újudvart három kerülettel...”. Sőt mindezt még házassági szerződésben is rögzítették. A házassági szerződés azért volt fontos, mert nemesi ingatlan jószág szolgált biztosítékként, melyhez adott esetben a férj osztályosainak is hozzá kellett járulnia. Erre utalt Zrínyi amikor rögzítette: „A házassági szerződésbe beleegyezett egyetlen kedves testvérünk, Zrínyi [Péter] gróf úr is, a szerződést maga testvér urunk is saját kezüleg aláírta, pecsétjével megerősítette.”¹²

A hozomány, a jegyajándék és a hitbér együtteséről szép példát olvashatunk Benda Kálmán tollából, amikor Báthory Zsigmond és Mária Krisztierna főhercegnő között megkötött házassági szerződést ismertet:

„1. A menyasszony hozománya 55000 forint, melyből 45000 atyai örökség, 10000 pedig néhai Anna bajor főhercegnő hagyatéka. A fejedelem ugyancsak 55000 forint hitbért köt le.

2. A vőlegény 60000 forint nászajándékot ad, s az együttesen 170000 forintot kitevő három összeg fejében leköti menyasszonyának a fogarasi várat és uradalmát, minden javával és jövedelmével. Ha pedig az esnék, amitől Isten óvjon, hogy ezt az uradalmat az ellenség elpusztítja vagy megszállja, egy éven belül azonos értékű mással pótolja.

3. Ha a menyasszony férje előtt halna meg, és nem maradna gyermeke, az első pontban említett 45000 és 10000 forint a fejedelem tulajdonában marad egészen haláláig, amikor is visszaszáll arra, aki adta; a nászajándék viszont magától értetődően a fejedelemnél marad. Ha viszont a házasságból gyermekek vannak, az egész 170 000 forint őket illeti meg; netáni haláluk esetén, a korábbi eljárás lép életbe. Ha az történnék, hogy a vőlegény halna meg felesége előtt, akkor akár vannak gyermekei, akár nincsenek, az özvegy szabadon rendelkezik az összeggel és a fogarasi uradalommal mindaddig, amíg újra férjhez nem megy. Halála után, ha nincsenek közös gyermekeik, az 55000 forint menyasszonyi hozomány visszaszáll arra, aki adta. [...]”¹³

Ez a házassági szerződés, akárcsak Zrínyi Miklós végrendelete nemcsak arra szolgál bizonyítékként, miképpen biztosították a nők anyagi biztonságát a rendi magánjog keretei között, hanem a jószágok törvényes öröklésének rendjét is rögzítették. Miután a hozomány és a jegyajándék a nők tulajdonában állt, azzal szabadon rendelkezhetek, azaz élők között és haláluk esetére is meghatározhatták annak sorsát, amennyiben nem végrendelkeztek ezekről, a törvényes öröklés rendje szerint elsősorban gyermekeik örökölték azokat. A nemesi rend szabályai szerint azonban ügyelni kellett arra, hogyha a nő hozományként ősi vagyont kapott, akkor azt kizárólag az ősi vagyon öröklésének szabályai szerint lehetett örökölni.

¹² CSIFFÁRY 81.p.

¹³ BENDA KÁLMÁN: *Erdély végzetes asszonya*. Helikon. 1986.

A jegyajándék és a hozomány mellett a magyar magánjog ismerte az ún. hitbér intézményét. Ennek eredete a mai napig vitatott,¹⁴ a késő rendi magánjogban megszilárdult szabályok szerint ezt a férj adta a házasságkötéskor feleségének, melynek nagysága a férj rendi állásához igazodott. Amennyiben a férj, a törvényes hitbér összegénél magasabb hitbért ígért feleségének, azt mindig rögzítették a házassági szerződésben (szerződéses hitbér). A hitbérnek ez utóbbi formája megtalálható a jobbágy-paraszti társadalomban is. „Dancsik Jakab és hitvese Árvay Katalin személy szerint megjelenvén, moringlevelet kértek improtokolláltatni: 1787. Kisasszony havának 16. napján az Úr Istennek segítségével elvettem hitvestársul Árvay Katalint, akinek hozzám vételre moringképpen ígervén neki két ökröt, egy tehenet, egy lovat, a fijának pedig Nagy Mihálynak, ha jó lesz és nálam fog maradni, adok neki egy csikót és egy borjút, amelyről adom ezen írásomat.”¹⁵ Hasonló rendelkezést olvashatunk Cegléd mezővárosában készített bevallások között is: „Maklár István tapasztalván a mostani és már második feleségének Zilah Ilonának körülötte régóta tartó betegeskedésében hűséges fáradozását, ezen okból azon 100 forinton kívül, melyeket nevezett feleségének összeházasodások idején moringolt, neki hagyja a 3. tizedben lévő lakházat örökös jussal, úgy, hogy ha ő megtalálna halni, felesége azt, mint tulajdon magáét, akár eladhattya, akár másnak eltestálhasa ezenkívül lévén az Újhegyben két hold termő szőleje, ezeket is még él a felesége, az ő halála után használja és ezekben csak annak halála után öröködhessenek Maklár István atyafiai.”¹⁶

Kecskemét városának 18–19. századi életében hasonló intézkedéseket rögzítettek: „Én Kandó Mária asszony néhai Nagy Mihály meghagyott özvegye, nemes Kecskeméti Tanács eleiben vallom, hogy mostoha fiam Nagy János úr fent írt férjemtől moringolt 100 körmőti aranyakat egészen, minden fogyasztás nélkül letett, s azokon kívül özvegyi tartásomra tíz kila tiszta búzát és négy akó ideje bort adott, melyekkel megelégedvén többi özvegyi praetensiomat a Nemes Tanács előtt józan és ép elmével cassálom.”¹⁷ Mintegy fél évszázaddal később a kecskeméti bevallások között megjelenik a „hitrészt” kifejezés is. „Debreczeni János: az 1ső tizedben helyeztetett házamat minden épületeivel és benne található mindennemű eszközökkel és akármely névvel nevezendő ingó javakkal úgy hagyom az én hűséges jó gondviselő feleségemnek Bangó Juditnak, hogyha nevemet fogja viselni azon reája maradottakból tetszése szerint disponálhasson és holtig lakhasson. Hogyha pedig feleségem Bangó Judit nevemet elváltotztatná és holtom után újra férjhez menne, akkor az házam eladattatván annak árából mindenekelőtt feleségem hitrésze [...] adattasson ki.”¹⁸

A jobbágy-parasztság körében a 18–19. század fordulóján, már a peres iratok között olvashatunk olyan megjegyzést, amikor az özvegyen maradt feleség a „hitrészenek” kiadását kéri. Erre mutat szép példát a következő eset.

¹⁴ WERBŐCZY: I. 93. 2.§ „...a hitbér országunk régi és törvényerőre emelkedett szokása szerint, a törvényesen férjhez adott nőknek díja, a melyet a férjek fekvő jószágaiból és birtokjogaiból, s állásuknak megfelelően, házassági kötelességük teljesítése fejében szokás nekik adni.”

¹⁵ CSML Szentés, V.102. o/1. 1788. május 31.

¹⁶ Pest Megyei Levéltár (PML) Örökbevallások Cegléd, 1830. május 25.

¹⁷ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Örökbevallások Kecskemét, 1761.

¹⁸ BKML Örökbevallások Kecskemét, 1804.

A felperes – Nagy Erzsébet – meghalt férjének apja, Grétsi István ellen indított pert és keresetében elmondta, hogy négy évvel korábban feleségül ment Grétsi Jánoshoz, s vele együtt élt egy esztendeig és két hónapig, amikor özvegyen maradt. Megboldogult férjétől gyermeke is született, aki az apja halálát követően, rövid időn belül szintén meghalt. Férje gyerekkora óta „nyavajában” szenvedett, amit az asszony elől, a házasságkötés előtt eltitkoltak. Az asszony elmondása szerint, a férje, „e betegség miatt úgy ágnak esett, hogy az ágyat napjában többször mosni kellett.” Nagy Erzsébet rövid időn belül új házasságot kötött, ahogy a keresetlevél rögzítette: „Özvegységében az isteni gondviselés mutatott egy becsületes embert, akinek csecstől elmaradott gyermeke lévén, mihelyt jegy által egybekeltünk, azonnal kellett leendő férjem gyermekének édesanyja helyett anyja lennem.” Ekkor még az apósa házában lakott, azonban a volt anyósa elküldte a háztól. Elköltözött nővéréhez, s kérte férje szüleit, hogy legalább meghalt férje ködmönét magával vihesse. Azt viszont megtiltották az asszonynak. Az após a szóbeli per során volt menyé férjéhez való hűtlenségét akarta bizonyítani, mert ez lehetett volna a jogi alapja annak, hogy menyük járandóságának kiadását megtagadják. Nagy Erzsébet állítását, mely szerint: „Grétsi István ipam uramnak igaz cselédje, fijának igaz hitvese, Grétsi János férjemnek és tőle származott fiamnak holtiglan igaz dajkája voltam,” több tanú is bizonyította. Így az asszony által követelt „hitrészt” a bíróság az alábbi indoklással ítélte meg: „a néhai férje nyomorék volt, még is a tartozott hívsége eránt, mint szülei eránt is és jó magaviselete jött ki, sőt gyermeke is született tőle; hanem, hogy férjének halála után csakhamar férjhez ment és kevés ideig is lakott véle házastársul, de azért mégis, minthogy még csak ruhája is az megholt férjének az felperes félnek által nem adatott, szüzességének elvesztésének jussául 20 Rf-t a felperes félnek Grétsi István köteles kifizetni, annnyival is inkább, mert egy szolgálónak is szokott annyi bére lenni egy esztendőre.”¹⁹

Az idézett példa bizonyítja, hogy a késő rendi kor magánjogában, a nemesi jogra jellemző hitbérenek nemcsak a szerződéses, de a törvényes formája is létezett. Ez ugyan nem biztosíthatta egy paraszt asszony megélhetését özvegységében, de a jobbágyok körében élő kiházásitási jog, valamint az özvegyi jog lehetőséget adott a tisztességes megélhetésre. Jól bizonyítják ezt az alábbi egyezségek, melyek arról tudósítanak, hogy a hozományt a jobbágy-paraszttság körében is sokszor igyekeztek ingatlanba fektetni. Annak művelése, olyan bevételt eredményezhetett, amely biztonságot nyújthatott egy-egy asszonynak.

„Kálmán Gergely második hitvesével Fodor Katalinnal előttünk megjelenvén kért bennünket aziránt, hogy Hékedén, Nagy Gergely és Mári András szomszédságában lévő egy pásztárból álló szölleje második feleségének allaturája legyen, protocolláltasson, ugyancsak mindenféle házi és ágybeli eszközei, ponyva zsákok. Minthogy második feleségének első férjétől leánygyermeke volna és hogy Kálmán Gergely gyermekei azt idővel magokénak lenni ne gondolják, mivel Fodor Katalin Kálmán Gergelytől vette mind a szőlőt mind a házi eszközöket a maga pénzén.”²⁰

„Kováts Varga Sámuel és hitvese Lénárt Erzsébet előbb Siprikó Jánosné valamint Siprikó István és Siprikó János fiaival a következő egyezségre lépett: néhai Siprikó Já-

¹⁹ CSML Szentes, V.A.102.b/4. 785/1799.

²⁰ CSML Szentes, V.102.o/1. 1805. augusztus 27.

nos özvegye most Varga Sámuelné azon 222 forintnak, mellyek az ő jussából Varga Sámuel kezéhez mentek, tellyes kielégítésül mostan Varga Sámuelnek az Öreghegyen lévő szőlőjét elfogadta 200 forintban, eleve kiadván már mostani hitvesének Lénárt Erzsébetnek 22 forintot készpénzül. Mely egyezség avégett, hogy az említett szőlőnél egyébhez annyok részéről tudniillik Siprikó János árváinak ezentúl igazuk nem lehet.”²¹ Ez utóbbi eset azt is igazolja, hogy az asszony hozománya a törvényes öröklés szabályai szerint gyermekeit illette. Így azzal a rendelkezéssel, hogy Lénárt Erzsébet egy 222 forint értékű szőlő birtokosa és tulajdonosa lett, hozományát elkülönítették második férjének, Kováts Varga Sámuelnek a vagyonától. Ezért az asszony első házasságából született gyermekei, anyjuk hozományaként kizárólag ezt a szőlőföldet követelhették.

Tekintettel arra, hogy a hozománnyal a házasság alatt a férj rendelkezett, ahogy a nemesség körében, úgy a jobbágy-parasiztság körében is előfordult, hogy a férj adósságának teljesítésére a férfi birtokában lévő ingatlan jószágokat foglalták le. Ilyen esetben lehetőség volt arra, hogy a feleség megfelelő bizonyíték mellett, az árverés alól kivonja saját hozományát. Makó mezővárosában Görbe István kovács mester kölcsönt vett fel, melyet többszöri felszólításra sem tudott megfizetni. A hitelező megunván a várakozást a város előljáróságához fordult, s követelésének jogosságát bizonyítva, bírói árverést kért adósának házára. A város előljárói elrendelték az árverést, amikor a kovács felesége Király Rachel előállt, állítván, hogy azt a házat nem férje kereste. „Az az ő allaturájából való, melyet özvegy anyja neki kiházasításként adott.” Az asszonynak ezt az állítását többen bizonyították, így a férj adósságának biztosítására, más ingatlan jószágot kellett megjelölni.²²

A 19. század közepén, az agyonterhelt nemesi ingatlanok miatt, a nemes leányok kiházasítására különböző megoldásokat alakítottak ki. A Kállay nemzetséghez tartozó testvérek között az alábbi egyezség született: „Alól írt testvérek között következő zálogos egyesség kötött: Egyrésztől mi Kállay Ferenc és Kállay Pál kedves leánytestvérünk Kállay Máriával az ötlet néhai édesatyánk boldog emlékezetű Kállay Mihály úr után maradt ősi Kállay családbeli jószágokból illető, s eddig többnyire megyeileg meghatározatni szokott, kiházasítási díjra nézve kölcsönösen megegyezvén, kedves Mária testvérünknek irányában kifejezett igaz testvéri szeretetünk s jószágos indulatunk bebizonyításul e cím alatt olly formán adunk s illetőleg kötelezünk kétezernégyszáz pengő forintot, - minden forintba három huszast számítván – hogy mindaddig míg ezen összeget lefizethetnének, ennek biztosítására általadjuk Csanád megyebeli s a Kállay család által közösen haszonbérbe adott Kaszaperegi pusztabeli birtokunkat, minden ezen jószághoz tartozó illetményekkel s haszonvételekkel zálogképpen, adván teljes hatalmat, hogy az ezen jószágból haszonbér fejében fizettetni szokott összeget – mely néhai nagyatyánk Kállay Ferenc után jelenleg 232 pengő forintot, néhai Kállay Leó bátyánk után pedig 36 pengő forintot, összesen 268 pengő forintot teszen, s felében Sz. Mihály másfelében Sz. György napkor a közös család igazgatója Kállay Rudolf bátyánknak kezéhez fizettetni szokott – a Kaszaperegi ezennel elzálogosított javak jövedelme fejében felvehesse, s nyugtatványozhassa, azon világos kijelentéssel, hogy valamint e most kitett összeget Mária testvérünk Kállay Rudolf kedves bátyánktól e folyó évi Sz. Mihály napjától föl-

²¹ CSML Szentés, V.102.o.1. 1826. Mindszent hava 2.

²² CSML Makó, V.A.b/1.1805. július 8.

vehetvén mindaddig fölveheti s nyugtatványozhatja, míg nekie a fentírt 2400 pengő forintot le nem fizetjük, s bár minő törvény alkottassék is az ősiség kérdésében a Kaszaperegi jószágot a 2400 pengőforint lefizetése után azonnal nekünk visszabocsájtani köteleztetik.

Másrészről pedig én Kállay Mária kedves fítestvéreimnek fentebbi ajánlatukat úgy amint megírva van elfogadván abba tökéletesen megnyugszom, kiházásítási díjjammal megelégszem, s többé testvéreimen a Kállay családi jószágból e cím alatt legkisebbet sem követeltek s követelhetek. – Költ K.Semjén szeptember 13^{dikán} 1848. Kállay Mária, Kállay Ferenc, Kállay Pál”²³

Ez a testvérek közötti egyezség már átvezet bennünket az 1848 után bekövetkezett magánjogi változásokhoz. Az 1848. évi XV. törvénycikk kimondta ugyan az ősiség megszüntetését, de a magánjogi törvénykönyv nem készült el. Így nem lehetett tudni, miképpen fog alakulni a nemesi birtokok sorsa, s ezzel összefüggésben, a nemesi birtokokhoz kötődő női különjogok megfizetése. Ezért olvasható az egyezséglevélben az, hogyha a kiházásításként megígért 2400 pengő forintot Mária megkapja, akkor köteles a Kállay nemzetség fiágát megillető birtokot ténylegesen visszaadni fiú testvéreinek.²⁴

A fentebb említett példák között már utalás történt arra, hogy a hitbéren és a kiházásításon kívül az özvegyen maradt feleségeket özvegyi jog, az árván maradt leányokat hajadoni jog illette. Mindkét jogosultság a férfi örökösöket hagyatéki teherként terhelte, mert az árva leányok és az özvegy feleségek az apa, illetve a férj birtokában maradhattak, azaz haszonélvezeti jog illette meg őket. E jogot a fiú testvérek nem korlátozhatták, kizárólag az özvegyasszony vonatkozásában lehetett mérsékelni, mindenkor szem előtt tartva azt a feltételt, hogy az özvegy asszonynak rangjának megfelelő tartást, ellátást kell biztosítani.

„Minek utána édesanyánk (báró Perényi Borbála) a szeretetét hozzánk megmutatta és még élteben azzal vígasztaltatni kívánt, hogy lássa kinek kinek közülünk megmaradandó statusát, amennyiben ez az egyezés és igaz osztályból származhatik; mi is (Nagykállói Kállay József, Mihály, János és Pál gyermekei, István és Antal) kötelezzük a következőkre magunkat, ugymint elsőben is Eszlár nevű fél falunkat ahoz tartozandó mindennemű beneficiumokkal Löki portionkat rév és korcsma jövedelmével minden beneficiumaival Raczra nevű egész pusztánkat és Turán három telekből álló portionkat, holta napjáig kezénél hagyunk, úgy hogy azokat minden jövedelmével használhassa tetszése szerint. Ezenkívül másodszor mi négy osztályos atyafiak tartozni fogunk esztendőnként száz aranyat adni, mellyet hogy annál bizonyosabban vehessen most signáljuk Turi jövedelmünkre a proportionate rates uniusque. Harmadszor a Kállai serház, mészárszék és bor árendából úgy a bőjti vásár jövedelméből úgy nem különben a Turi proventusból az ötöd részt amennyiben ez a mi lineánkat illeti ő nagysága számára és szabad dispozitiojára fenthagyatik. Negyedszer szabad legyen ő nagyságának akár melyik erdőkben a makkoltatás és fahordás mindazonáltal ő nagysága kegyességébe oly

²³ Csongrád megyei levéltár Csanád megyei főtörvényszék IV. B

²⁴ A Kállay nemzetség fi- és nőága közötti birtokvitához lásd bővebben: KÖVÉR GYÖRGY: *A tiszaeszlári dráma*. Budapest, Osiris. 2011. 184-208. pp.; v.ö. LAKATOS SAROLTA: *A Nagykállói Kállayak a 16. század második felében és a 17. században*. 303-326. pp. <http://szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/letoltve>: 2013. szeptember 24.

reménységgel, hogy amennyiben lehet a fa vágatást önagysága nem csak egyiknek jutott erdőben hanem a másikéban is szükségéhez képest egyenlőképpen téteti.”²⁵

Az özvegyi jog és a hajadoni jog biztosítása gyakran vezetett egy-egy családon belül a nők és a férfi örökösök közötti konfliktushoz. A Kállay nemzetségen belül generációról generációra előfordult, hogy a kizárólag fiágot megillető birtokokra a nőág is igényt tartott. Ez történt a 19. század közepén is.

Kállay Péter 1837-ben elkészített végrendeletében szintén a fiág öröklését írta elő.²⁶ Leányai számára a szokásos ingó vagyonokból juttatott, melyet a fiú örökösöknek kellett teljesíteni: „rendelem, hogy Nagykálló, Kasszállás, Császárszállás, Kaszapereg, Túr és Tiszavarsányi jószágaim mindaddig, míg fiú maradékim az e pontban kitett tehertől (leányok örökrésze) meg nem szabadulnak osztatlan állapotban legyenek és bírassanak.”²⁷

Azokban a nemesi nemzetségekben, ahol a nemzetség anyagi helyzetének alapját az osztatlan nemesi birtokok képezték, külön gondot okozott egy-egy özvegy asszonynak vagy árván maradt leánytestvérnek járó haszonélvezeti jog biztosítása. Fentebb már utaltunk arra, miképpen egyezett meg Kállay Ferenc, Pál és Mária a kiházásitási jogról. A Kállay nemzetség egy másik ágán az osztatlan birtokot terhelő özvegyi jog és a kiházásitási jog adott alkatot arra, hogy peres úton akarják a felek jogait érvényesíteni. A per ifj. Kállay Péter és a Kállay Ignác özvegyét Szepessy Júliát és leányát Kállay Máriát képviselő Desseffy Kálmán között keletkezett 1854-ben.

A vita jogi alapját a régi nemesi jog, az ősiséget megszüntető 1848:XV. tc. és a hatálybaléptetett OPTK illetve az ősiségi pátens képezte.

Desseffy Kálmán 1854. április 7-én előterjesztett kérvényében az ősiségi pátens 11.§-ra hivatkozva igényt jelentett be feleségét hajadoni jog címén megillető Kállay birtokokra: „boldogult rokonunk Kállay Ignác úr halála után örökösödésünk még 1826. évben megnyílt, de özvegye báró Szepessy Júlia [...] elhunyt férjére osztály szerint jutott minden ősi javak, s ezek között Csanád megyében fekvő, a Kállay családdal közös osztatlan Kaszaperegi pusztá 1/6 részének birtokában özvegyi jogon bent maradván, ezen birtokhozti törvényes igényünket az 1852. november 29. legfelsőbb nyílt parancsnak 11. §-a értelmében [...] bejelentjük.”²⁸

Ugyanerre a jogszabályi helyre hivatkozva nyújtotta be keresetlevelét Kállay Péter is a Kállay nemzetség orosi ágának többi férfi tagjaival együtt. A hivatkozott jogszabály a következőket rendelte. „Az általános polgári törvénykönyv hatálya előtt keletkezett özvegyi vagy hajadoni jog az eddigi törvények szerint érvényesítendő. Ezen jogok elenyészése után pedig az özvegyi vagy hajadoni joggal terhelt javak öröklésére hivatott magánszemélyeknek [...] az eddigi törvényeken alapuló öröklési igényei lépnek ha-

²⁵ CSML Szeged Csanád megyei törvényszék iratai. IV-B. 266.d Oros 1760. április 9.

²⁶ CSML Szeged Csanád megyei törvényszék iratai IV.B.157.a „I” „Mind ősi mind általam akármí néven szerzett s akármely cím alatt birtokomban lévő vagy engemet illető Nagy Kállói Kállay Nemzetségemnek donationalis vagy akármely más juuson jövő és így az aquisitionali vagy a szerzeménybeli levelek s eddig való szokás szerénta fiúághoz tartozó, egyszóval [...] Szabolcs, Heves és Szatmár vármegyékben fekvő minden jószágaimba egyedül Péter fiam, néhai Ágoston fiamnak egyetlen egy fia Gusztáv és néhai Aloysius fiamnak szinte egyetlen egy fia Akos egyenlő harmadrészben öröködjének.”

²⁷ CSML Szeged IV.B.157.a „I”

²⁸ CSML Szeged IV.B.157.a 5/III/1855.

tályba. Ezen igények azonban különbeni elvesztés mellett az általános polgári törvénykönyv hatálybaléptétől számítandó egy év alatt, az illető dologi bíróságnál bejelentendők.”²⁹

Régi nemesi jogunk az özvegyen maradt feleségnek mindaddig amíg férje nevét viselte tartást, ellátást biztosított, azaz haszonélvezeti joga volt férje birtokaiban. Az árván maradt leányokat hajadoni jog címén ugyancsak megillette, hogy férfi testvérei illetve rokonai rangjuknak megfelelő ellátást biztosítsanak számára, férjhezmenetelük esetén pedig kiházassítsák őket.

Kállay Ignácnak 1826-ban bekövetkezett halála után életben maradt felesége, s egy kisleánya, Mária. Ez azt jelentette, hogy Kállay Ignác egész vagyona, melyet Kállay Pál nagypapjától örökölt, illetve szerzett, özvegy felesége birtokába jutott, s miután ő még 1852-ben is özvegyi állapotban volt, e birtokokat özvegyi jog címén jogszerűen használta. Leánya, Mária időközben férjhez ment Desseffy Kálmánhoz, fiú gyermeke is született. Az özvegy és a leány 1851-ben Desseffy Kálmánt megbízta Kállay Ignác birtokának a kormányzásával és őt birtokba bocsátották.³⁰ Ebben a birtokrészben, miután a Kállay nemzetség osztatlanul birtokolta, tagadhatatlanul oly jószágok is voltak, amelyeket eredetileg csak a fiág örökölhette. Ahhoz, hogy a törvényes fiú örökösök joga megmaradjon, az OPTK hatálybalépését követő egy éven belül ebbeli igényeiket be kellett jelenteni a birtok fekvése szerinti megyei törvényszéken, Kaszapereg esetében a Csanád megyei törvényszéken.

Miután az özvegyi jog tényleges haszonélvezeti jogot jelentett, az özvegy asszony megethette, hogy a haszonélvezet tárgyát képező ingatlan kezelésével mást, adott esetben a vejét bízta meg. A rendelkezésre álló iratokból azt nem lehet megállapítani, hogy Kállay Mária kiházassítás jogcímén jogosult volt-e az apja tulajdonát képező ingatlant természetben megkapni, vagy csak a jegyajándék és a hozomány pénzbeli értékét vihet-e a házasságba. A per tárgyat képező birtokba a Kállay nemzetség évszázadokon át osztatlanul kezelt kaszaperegi birtoka is beletartozott. Kállay Péter ősi jogainak tisztázása érdekében az ősiségi pátenis rendelkezése alapján joggal indíthatott pert, azonban, mindaddig, amíg Szepessy Julianna özvegyi állapotban maradt, a tényleges birtokot nem perelhette el tőle. Másrészt megállapítást nyerhetett, hogy kiházassítási jog címén Kállay Mária ténylegesen kaphat-e birtokot, vagy csak a birtok értékét követelheti. Tisztázni lehetett azt is, hogyha a kaszaperi birtok kizárólag fiágon öröklődhetett, akkor Mária az apját illető valamennyi birtokból követelhet-e hajadoni jogát, akár természetben, vagy az osztatlan birtokot kivéve, apjának szerzett ingatlan javaiból részesül.

A Kállay nemzetségen belül a fiágot megillető, de hajadoni- illetve özvegyi jog címén a nőághoz került birtokok visszaszerzése a 19. század közepén sem volt egyszerű. A fi- és nőág közötti „küzdelem” az ingatlan jószágok megszerzéséért a rendi magyar magánjogot általában jellemezte.

²⁹ TÓTH LŐRINC: *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Pest, 1861. 133. p.

³⁰ CSML Csanád IV.B.157.a 16/III/1855. „N” „a meghatalmazó nőnek (báró Szepessy Julianna) mindezen előszámlált birtokokban találtató minden beruházásaival, javításaival, erdőekkel, királyi kisebb haszonvételekkel, függő és feltakart terméssel, lábas jószágokkal és gazdasági eszközökkel, a meghatalmazó nő leányának, sz. Kállay Mária gr Desseffy Kálmán úr hitvesének, s most említett vejének [...] általadja s birtokába bocsátja..”

Az armális nemesek között hasonló módon érvényesült az özvegyi jog: „Ns. Bodacz Anna néhai Berényi Gergely özvegye, vélem lakó édes fiammal a következő egyezsége léptem: a kisebb házban magamnak csendes lakást köteles engedni és fűtővel ellátni; esztendőnként 12 köből búzát és 8 köből árpát adni; minden esztendőben köteles adni egy hízott sertést, egy fias tehenet, de csak fejésre valót.”³¹

Másképpen alakult a mértéke a jobbágy-paraszság körében, de az özvegy feleség haszonélvezeti jogának biztosítására ugyanúgy kötelezték a törvényes fiú örökösöket, mint a nemesi jogban. „Fodor Anna néhai Pálincás Szabó András özvegye, két öregebb fiai, András és István megjelenvén előadják, hogy Fodor Anna, néhai férje halálával reá maradt két fertály tanya földjét által adja az említett két fiainak oly magok lekötelezések mellett, hogy a jelentő annyok és azzal maradandó két neveletlen árvák tartására és élelmekre esztendőnként 15 véka búzát, 15 véka árpát, két kocsi szalmát és egy kocsi tőzeget fognak adni, azonkívül vetnek minden évben fél véka kendermagot, azt haza hordják, sőt áztatóra is viszik, az életet pedig megőrlik.”³²

A rendi magánjog keretei között gyakran előfordult, hogy az anyós és menyje egyaránt özvegyen maradt, s kérdésessé vált, kinek, mit kell biztosítani özvegyi jog címén. Ezt nevezte a szakirodalom az özvegyi jog ütközésének.

A helyzetet az érintettek békés úton is megoldhatták: „Özvegy Vég Istvánné és Bálint Éva ugyan ifjabb Vég János özvegye, Vég Istvánnak menyje, ők azon özvegyi jus és hitrész eránt, mely Bálint Évát férjének javaiból illette volna atyafiságosan megegyeztek 90 forintokban, fogadván Bálint Éva, hogy sem férjének viseltes ruháit, sem semmi egyéb jussokat napán vagy férjének akármely successorin soha sem fog keresni.”³³

Sokszor azonban az anyós és a meny nem tudott békésen megegyezni, s ilyenkor a bíróságnak kellett döntenie.

Török András özvegye Tompai Judit az özvegyi jog biztosítása miatt anyósát Török Györgynét perelte, állítván, hogy anyósa, férje halála után őt és árva gyermekét az ingóságokból kielégítette, de az ingatlanokból, ú.m. házból, szőlőből, malomból és a szálalásból semmit sem adott nekik. A bíróság viszont úgy ítélte meg, „hogy mivel Török András özvegye Tompai Juditnak és csecsemő árvájának illendő jussa úgy kiadatott Török Györgyné által, hogy azzal voltaképpen megelégedhet, az ingatlan jószág Török Györgyné haláláig osztásra ne menjen, ezért Tompai Judit maga és árvája részét csak Török György halála után keresse.”³⁴

Ezek az esetek azt mutatják, hogy az idősebb asszonynak biztosította a bíróság özvegyi állapotában férje birtokának haszonélvezetét, ha az elhunyt apa és az ugyancsak elhalt fia, a birtokban nem osztozott meg.

³¹ CSML Szentés, V.102.o.1.1807.október 10.

³² BKML Cegléd,Örökbevallások 1820. január 14.

³³ BKML Kecskemét Örökbevallások 1760

³⁴ CSML Szentés, V.A.102.b/1. 255/1777. Hasonló eset fordult elő mintegy két évtizeddel később. Balogh Sára néhai Somodi Ferenc, jelenleg Bús János hitvese árvái számára követelte a nagyapai juss kiadását sógorától Somodi Jánostól és anyósától özvegy Somodi Andrásnétól mondván, nem történt meg az osztály. A bíróság ebben az esetben is azzal utasította el a keresetet: „minthogy Balogh Sára és néhai Somodi Ferenc férjéről maradtott árváknak csak özv. Somodi Andrásné halála után van keresete az osztatlanul maradt apai javak és az özvegyi jog iránt, ez a kereset csak Somodi Andrásné halála után világosíttassék.” Szentés, V.A.102.b/2, 497/1791.

Az özvegyi jogok ütközése a rendi viszonyok megszüntetése után is megmaradt, hiszen az özvegy asszony részére 1848 után is biztosították férje birtokában a haszonélvezeti jogot. Ezt szabályozta az OPTK is, és megtartotta az ITSZ is. A mindennapok során a 19-20. század fordulóján – a korábbi évszázadokban megszokott módon – a bírói gyakorlat adott útmutatást, elsősorban a felsőbbíróságok döntvényei révén.

Számtalan példát lehetne még felsorolni annak bizonyítására, hogy a rendi társadalom keretei között kialakult, s a nőket megillető külön jogok, a rendi keretektől függetlenül, a társadalom minden rétegében éltek. Mind a szokásjogot alkalmazó törvényszékek, mind a polgári társadalomban meghatározó szerephez jutó törvényeket érvényesítő bíróságok igyekeztek ezeket alkalmazni. Az természetes, hogy e jogok által biztosított vagyoni javak mértéke más és más attól, függően, hogy az arisztokrácia vagy éppen a jobbágy-paraszság kívánja érvényesíteni. Még árnyaltabbá teheti a képet, ha a nők öröklési jogával összefüggő kérdéseket is vizsgálat tárgyává tesszük. Hiszen a rendi társadalomban érvényesülő az a szabály, hogyha az apa még életében kiházásította leányait, akkor a leány apja halálát követően már semmilyen apai vagyonra nem tarthatott igényt, sokszor eredményezte az öröklési perek alapját. A kiházásításként kapott vagyont lehetett kevésnek ítélni, de mindaddig, amíg a társadalom elfogadta, hogy az apa rangjának megfelelő juttatásban részesítette leányát, nem képezhetette vita tárgyát. 1848 után, amikor már nem tettek különbséget ősi és szerzett vagyon között, akkor részesülhettek a fiú és leány örökösök egyenlő mértékben az apai vagyonból. Ekkor viszont újabb vitát generálhatott a testvérek között, hogy a kiházásításként kapott vagyont be kellett tudni a törvényes örökrészbe.

A magánjogi jogintézmények történeti fejlődése ma sem zárult le. A legújabb polgári törvénykönyvünk hatálybalépésének idején is jó tudni egy egy jogintézmény történeti alapjait, mert mindez hozzájárulhat ahhoz, hogy jogászaink „merítsenek ihletet régi jogunk nagy hagyományaiból és igyekezzenek jogunk továbbfejlesztésében minél szorosabban hozzákapcsolódni a régi magánjogunkban kínálkozó elvi alapokhoz.”³⁵

³⁵ ZALÁN KORNÉL: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk*. 1931. Pécs, Előszó.